

Проект
фінансується
Європейським
Союзом

Проект
впроваджується
виконавчим комітетом
Бердянської міської ради

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**СПРИЯННЯ
СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ
В УМОВАХ
ГУМАНІТАРНОЇ КРИЗИ**

Автори: ІРИНА ТРУБАВІНА
ІРИНА КУРАТЧЕНКО

В рамках проекту міжнародної технічної допомоги
«СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ
НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВИМУШЕНИМ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ
з ЗОНИ АТО та ГРОМАДІ м. БЕРДЯНСЬК»

м. Бердянськ, 2017

Проект
«Створення комплексної системи надання допомоги
вимушеним переселенцям з зони АТО та громаді м. Бердянськ»
Бердянська міська рада

Трубавіна І.М., Куратченко І.Є.

Методичні рекомендації
«Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи»

Харків-Бердянськ
Видавець ТОВ «Планета-Прінт»
2017

Трубавіна І.М., Куратченко І.Є. Методичні рекомендації «Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи» – **Харків:ХНПУ, 2017-28с.**

Рецензенти:

Васильсва С.В. – Доктор пед. наук, доцент, в.о. професора кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Роганова М.В. – Доктор пед. наук, професор, завідувач кафедрою теорії та методики дошкільного освіти Комunalного закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХНПУ ім. Г.С. Сковороди,
протокол № від 6 від 29.08.2017*

*Затверджено Редакційно-видавничою радою ХНПУ ім. Г.С. Сковороди,
протокол №5 від 06.09.2017*

Методичні рекомендації призначені для соціальних працівників інтегрованого центру підтримки для ВПО та громади м. Бердянська. Вони детально розкривають проблеми ВПО, їх зміст, дають їх класифікацію як основу надання муніципальних соціальних послуг різного змісту в контексті ведення випадку ВПО як осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах. Узагальнено досвід роботи з ВПО в комплексі – через надання адміністративних і соціальних послуг на місцях, розкрито сутність ведення випадку з ВПО як нового методу соціальної роботи, критерії його закінчення. Подано правові засади надання соціальних послуг для ВПО, розкрито роботу мультидисциплінарної команди з надання послуг для ВПО на базі інтегрованого центру підтримки.

Видано в рамках проекту ЄС «Створення комплексної системи надання допомоги вимушеним переселенцям із зони АТО та громаді м. Бердянськ»

Цю публікацію було створено за підтримки Європейського Союзу. За зміст публікації повну відповідальність несе виконавчий комітет Бердянської міської ради. Зміст публікації не є відображенням офіційної позиції Європейського Союзу/

ISBN 978-617-7587-10-0

с Трубавіна І.М.

с Куратченко І.Є.

Зміст

Вступ	4
1. Проблеми внутрішньо переміщених осіб	6
2. Правові засади соціальної роботи з ВПО	12
3. Суб'єкти надання соціальних послуг ВПО	14
4. Теоретичні основи ведення випадку з ВПО	15
5. Етичні засади соціальної роботи з ВПО	19
6. Виявлення сімей/дітей з ознакою вразливості – ВПО та оцінка потреб ВПО в СЖО для прийняття рішення про ведення випадку	19
7. Ведення випадку як метод соціальної роботи з ВПО в СЖО	21
Висновки і рекомендації до проведення соціальної роботи з ВПО методом ведення випадку	24
Література	25

Вступ

Внутрішньо переміщеною особою [9] є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Зазначені обставини вважаються загальновідомими і такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення [9,ст.1]. Ця примітка є важливою для надання соціальних послуг ВПО без додаткових довідок, які витрачають час і обмежують екстрену допомогу.

Причинами масового внутрішнього переміщення осіб, сімей з дітьми в Україні є прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на території, на якій відсутні умови для виховання, розвитку і догляду за дітьми, життя і роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, води, світла, ліків, освіти, транспорту, втрата житла тощо). Багато домівок є розбомбленими і зруйнованими, що унеможливорює повернення туди переселенців навіть після закінчення військового конфлікту. Переселенці з Криму виїжджають переважно з причин побоювання переслідувань з приводу громадської та журналістської діяльності тощо. В ООН заявили, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб [3]. Отже, проблема внутрішньо переміщених осіб, їх соціальної адаптації, захисту і відновлення прав набула в нашій країні масового характеру і світового масштабу. Зазначимо, що військовий конфлікт на Сході України привів до того, що значна кількість сімей та дітей, які зробили вибір залишитися громадянами України, вимушено покинули свої домівки внаслідок військового конфлікту, залишивши все своє майно, соціальні зв'язки, роботу, плани, налагоджене колись життя. Це є нові клієнти соціальних служб і користувачі соціальних послуг, які мають свої специфічні проблеми, що пов'язані із соціальною адаптацією

та примиренням, на які треба адекватно реагувати на рівні держави, суспільства, громади, сім'ї, кожної особистості. Це вимагає створення нових структур в органах місцевого самоврядування для допомоги ВПО, адресних соціальних послуг для них. Такою новою структурою є інтегрований центр соціальних послуг м. Бердянська.

Автор малюнків: **Рожкова Анастасія**, народилася та виросла в Луганську, виїхала влітку 2014 року.

1. Проблеми внутрішньо переміщених осіб

Станом на 16 жовтня 2014р. сукупність зареєстрованих ВПО включає 31% дітей; 19% ВПО віднесені до категорії «літні люди або особи з інвалідністю», 66% дорослих ВПО – жінки [3;6]. Таким чином, виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не тільки про дітей, а й про літніх членів родини. Що в цілому в екстремальних умовах може приводити до психологічних проблем саме у жінок. Офіційні дані [6] свідчать і про те, що їдуть із зони АТО також бабусі з дідусями з онуками, які, однак, не можуть законно представляти інтереси дитини. Проблеми внутрішньо переміщених осіб, дітей, сімей з дітьми є масовими, пов'язаними з порушенням їх багатьох прав унаслідок військового конфлікту, дистантністю сімей, їх майже повним розривом з минулим життям, необхідністю адаптації до нових умов проживання практично з чистого листа і без навіть необхідного майна для життя на фоні значних психологічних проблем. Це ставить в кут роботи з ними соціальних працівників проблему соціальної адаптації і примирення до нових умов життя в суспільстві [29;30]. Візначено [3;6;18], що у всіх ВПО діагностується психологічна травма. Критичні ситуації переживаються окремо кожним членом сім'ї і, враховуючи реакцію особистості на проблему, можуть бути таких видів: стрес, фрустрація, конфлікт і криза [5]. При цьому свої зусилля сім'ї спрямовують на вирішення найболючіших проблем [26], що тривалий час не дає змогу приділяти менш важливим проблемам на перший погляд проблемам, які можуть вибухнути в будь-який час. Таким чином, можна розрізняти кризи особистості і кризи сім'ї, які взаємопов'язані, але криза сім'ї – ширша, включає до себе кризу особистості або призводить до неї і означає неможливість самостійно виконати свої функції, нормально функціонувати.

Узагальнимо фактори неблагополуччя сім'ї, яка є внутрішньо переміщеною:

1) сімейні стресори, які класифікуються за силою-слабкістю і тривалістю дії: травма (катастрофа, нещасний випадок – коротке за часом, але сильне за впливом явище – війна, смерть, несподіване розлучення); життєва подія (більш тривала подія, яка сильніше впливає на

подальшу долю і життя – поява/вихід члена сім'ї, переїзд); хронічна рольова напруга (конфлікти, які накопичуються та не розв'язуються в ході виконання тих або інших соціальних ролей, при зміні ролей, появі нових ролей і навантаження); життєві труднощі (мікростресори: ті, що виникають при щоденній взаємодії з середовищем і, накопичуючись, являють собою більшу трудність, ніж будь-яка життєва подія (постійна нестача грошей, погане житло);

2) сімейні труднощі – конкретні вимоги до сім'ї, що пов'язані зі стресовою подією;

3) сімейна криза – нездатність сім'ї відновити стабільний стан у ситуації постійного тиску тих вимог, які змінюють сімейну структуру і способи взаємодії членів сім'ї, це максимальний сімейний стрес, з яким сім'я не впоралась; незворотна зміна в житті сім'ї, коли попередні, звичні ролі членів сім'ї стають неадекватними і здійснюється розпад попередніх зразків поведінки [15;28].

Таким чином, сім'ї з числа ВПО, можуть відчувати на собі одночасно кілька факторів сімейного неблагополуччя, що поглиблює кризу сім'ї та особистості. Типові проблеми таких сімей визначено на основі інтерв'ю, спостережень, бесід з ними, узагальнення офіційних даних таким чином [1;6;16;18;27;29;30;33]:

Психологічні проблеми:

А) загальні, притаманні всім членам родини: відчуття невизначеності – майбутнього і теперішнього стану, психологічні травми внаслідок того, що люди стали свідками руйнувань та насильства, війни, почуття провини – вони були за Україну, проти ДНР, ЛНР, а їм прийшлося покинути домівки і просити допомоги, наявність страху втрати своєї ідентичності, почуття жертвовності та віктимності внаслідок компактного проживання, відчуття – ми – біженці, від нас нічого не залежить, безпорадність, низька самооцінка або агресія, тривога за майбутнє, невимпані горе і біль, очікування поганого, страх перед змінами, відчуття безпорадності і незахищеності або гнів, агресія: «ми все втратили, нам потрібно допомагати», психологічні труднощі проживання в місцях компактного перебування переселенців, розлучення з домашніми тваринами при поселенні, новий досвід проживання в місцях компактного перебування внутрішньо переміщених осіб. Втрата батьками гарантій безпеки для своєї дитини внаслідок безпорадності в екстремальній ситуації. Зміна життєвих цінностей в родині. Відсутність критичного мислення, проблеми з керуванням своїм психологіч-

ним станом, виявом емоцій, емоційним насильством чи замкнутість, глибокі переживання. Є особисті життєві кризи і кризи родин, які накладаються одна на одну, погіршуючи життєдіяльність сім'ї;

Б) Чоловічі проблеми: почуття провини за нездатність захистити і забезпечити родину, рідний край, за вимушене безробіття, складнощі з виявом емоційного тепла до близьких і рідних;

В) Жіночі проблеми: страхи, переживання за те, що трапилось і за майбутнє, повсякчасна турбота за дітей і членів родини в нових умовах, відчуття тривожності і підвищеної відповідальності за родину, почуття самотності; відзначається виразність посттравматичних стресових порушень і соціально-психологічної дезадаптації жінок при переживанні ними пролонгованих кризових станів як наслідку психотравмуючої ситуації. Це призводить до: розвитку тривожно-депресивної і фобічної симптоматики; ворожості, почуттю гніву, нав'язливим хворобливим спогадами про подію; униканню всього, що пов'язано або асоціюється з психотравмою; відчуженості і скороченню соціальних контактів і спілкування; порушенню соціально-психологічної адаптації, ознаки посттравматичного стресового синдрому, які не досягають рівня психопатології, але ускладнюють їх соціально-психологічну адаптацію в новому регіоні місця проживання;

Д) дитячі проблеми: порушений емоційний розвиток внаслідок війни, із-за того, що діти стали безпосередніми свідками воєнних подій, учасниками вимушеної міграції: страхи, підвищений рівень стресу, злість, агресія, сум, невиплаканий біль, почуття незахищеності і безпорадності, тривога за майбутнє, очікування «поганого», страх перед змінами, низька самооцінка, почуття провини. Дітям важко висловити власну думку, себе. Спостерігається гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізольованість – переселені діти грають окремо від місцевих. Можливе перерване навчання, втрата дошкільної і поза-шкільної освіти внаслідок переселення, новий дитячий колектив і нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, які всі разом складають важке навантаження на дитину. Наслідком є травматичні дитячі ігри, депривація, дії, які повторюються в поведінці, деформація картини світу, проблеми уваги, пам'яті, навчання, різного роду страхи, травматичні сновидіння та порушення сна, психосоматичні порушення, які з часом можуть перейти в стійкі порушення здоров'я при відсутності медичної і психологічної допомоги дітям. У дітей з ВПО спостерігається симптомокомплекс ПТСР, який проявляється у дітей-біженців

в «страху бути знищеним». Цей страх лежить в основі різних стратегій поведінки: від нав'язливого повтору травматичної ситуації, до стійкого уникнення всього, що пов'язано з травмою. Я-концепція підлітків – ВПО, характеризується крайньою суперечливістю і нестабільністю: поєднуються негативізм до оточуючих і прагнення отримати від них підтримку і співчуття. Я-концепція у підлітків ВПО характеризується також тенденцією до сприйняття навколишнього світу як загрозливого, а власної ролі в ньому як страждаючого, приниженого, вмираючого, того, хто прагне мстити, що знижує їх соціалізаційний потенціал в стабільних умовах. У підлітків відзначається песимістичне сприйняття себе в майбутньому;

Економічні проблеми: часто відсутність роботи за фахом в новому місці проживання, складнощі з працевлаштуванням на новому місці, проблеми нестачі часу і грошей на перекваліфікацію для нового місця роботи – виплати здійснюються протягом 4-х місяців для працездатних осіб, що часто замало для оволодіння новою професією і знаходження роботи, відсутність вмінь сімейної економіки в екстремальних умовах.

Матеріальні проблеми: відсутність власного житла, проблеми придбання житла або пошуку вже оплачуваного житла через 6 місяців проживання в наданих владою безкоштовних приміщеннях, проблеми проживання у нових будівлях меншої площі, або в МКП, які не пристосовані для щоденного побуту сімей, у модульних містечках, досить мала сума виплат на 1 члена родини-переселенця, що замало для міста для наймання квартири, проблеми оформлення виплат на дітей за відсутності батьків, які можуть законно представляти їх інтереси. При цьому спостерігається пенсійний туризм.

Соціальні проблеми: відсутність житла, яке цілком було б таким, яке покинули, скупченість сімей, інколи агресія в місцях компактного проживання і наявність неформального лідерства, проблеми влаштування дітей в дитячий садочок унаслідок дефіциту місць в садках, переведення студентів ВНЗ на бюджетні місця в інші ВНЗ, організація дитячого оздоровлення і відпочинку влітку, зміна оточення міського на сільське, або стрес великого міста, відсутність побутових вмінь проживання в сільській місцевості, проблеми інтеграції в нову громаду. Факторами ризику сім'ї є також проживання з родичами в їх будинках, що несе психологічне, матеріальне навантаження на всіх дітей і дорослих, чи повна відірваність від кровних зв'язків, відсутність підтримки

Прошлой ночью мне приснился замечательный сон.

Мой родной двор в Луганске, в котором я сажаю дерево (давняя мечта, которую так и не успела осуществить).

Вот теперь думаю:
это вещий сон
или просто навязчивые
идеи лезут наружу?

САЖАЮ ДЕРЕВО ЖИЗНИ ДОМА

красиво и весьма символично

Подобных снов, у нас здесь много.
только ими и живём наверное...

Автор малюнків: Рожкова Анастасія,
народилася та виросла в Луганську, виїхала влітку 2014 року.

і допомоги, Проживання в новій громаді несе різне ставлення її мешканців до переселенців.

Соціально-педагогічні проблеми: формування нового образу життя сім'ї в нових умовах проживання, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини, ключових проблем, які потребують на розв'язання в першу чергу, відсутність у членів сім'ї життєвих умінь в екстремальних умовах, відсутність суб'єктності у власному житті.

Соціально-медицинські проблеми – спостерігаються в основному в осіб, які мають хронічні хвороби (видача ліків для хворих на цукровий діабет, муковісцидоз, проведення гемодіалізу тощо). Здоров'я погіршене у третини переселенців.

Юридичні проблеми – відсутність статусу переселенця з зони АТО, прагнення його мати для відновлення всього втраченого майна, відсутність можливості компенсувати втрати державою-агресором (відповідно до Закону «Про боротьбу з тероризмом»), невизнання документів про освіту, які видані в ЛНР, ДНР в Україні, реєстрація дітей на новому місці проживання, які виїхали з дідусями, бабусями, а батьки залишилися охороняти від мародерства домівки.

Ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації [18]. Люди розривають налагоджені стосунки з середовищем, роботою, друзями і лишаються самі в нових умовах проживання. Вимушене ж переселення супроводжується значними психологічними і матеріальними проблемами. Саме ці проблеми визначають вразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей та дітей. Але ступінь їх вразливості різна і залежить від адаптаційного потенціалу сімей, їх ресурсів. Ці сім'ї є вразливими, потребують на соціальні послуги, які є тривалими і стосуються всіх проблем ВПО. Завданнями соціальних працівників є об'єднання ресурсів і активізація ВПО та громад на подолання їх проблем і адаптацію, примирення в громаді.

Наслідки нерозв'язання цих проблем є багатоаспектними і тяжкими як для окремої особистості, так і для громади і всього нашого суспільства в цілому – від втрати почуття патріотизму і зневіри в собі у переселенців, тривалого стресу, страхів, тривоги – до втрати і значних розладів здоров'я, життєвих перспектив, невиконання своїх громадянських обов'язків окремими особами, зневіри їх у владі і ідеалах суспільства, від конфліктів на побутовому ґрунті в родині, громаді – і до конфліктів в суспільстві, розуміння агресії і насильства, зброї, сили як дієвого методу подолання будь-яких проблем в суспільстві.

2. Правові засади соціальної роботи з ВПО

Створення різноманітних умов в суспільстві для реалізації прав внутрішньо переселених осіб, сімей з дітьми регулюють Конституція України, Конвенція про права дитини, Європейська соціальна хартія та ін. міжнародні і вітчизняні документи, а також вітчизняне законодавство про соціальну роботу, про захист сімей, дітей, про державне управління, а також місцеве самоврядування, яке сьогодні безпосередньо опікується в громаді правами ВПО. Відзначимо, що згідно чинному законодавству, внутрішньо переміщені особи мають права, які визначені відповідним законом. На його реалізацію Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року №1094 затверджено Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. До ВПО застосовується чинне законодавство України про соціальну роботу і соціальні послуги. Відзначимо, що ці послуги надаються на безкоштовній основі і після згоди особистості, сім'ї. Соціальні послуги спрямовані на подолання кризи ВПО, адаптацію до нових умов життя, примирення з новою реальністю і втратами, подолання проблем соціалізації в новому середовищі, формування суб'єктності ВПО через адресність підтримки, допомоги і самопомоги.

Соціальні послуги надаються тим ВПО, які перебувають в складних життєвих обставинах. Закон України «Про соціальні послуги» дає визначення складним життєвим обставинам, що є умовою надання соціальних послуг: «обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю чи станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, насильство, неповажне ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа та ін.)» [810с. 1]. Таким чином, ВПО можуть бути за своїми проблемами бути віднесеними до СЖО відразу за кількома ознаками вразливості, що робить їх клієнтами соціальних служб, користувачами цілого спектру соціальних послуг, але на добровільних засадах [11]. Правова база соціальної роботи з ВПО наведена в табл.1.

**Правова база соціальної роботи
з внутрішньо переміщеними особами**

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII від 20.10.2014	Цей Закон відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.
Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» 211-VIII від 02.03.2015	Врегулює оподаткування благодійної допомоги особам, які проживають в зоні АТО чи в Криму, або є вимушено переселеними з цих територій.
Закон України №245-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 року №245-VIII	Внесено зміни до законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та врегульовано питання посилення соціального захисту безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, недопущення звуження прав безробітних громадян та розширення можливості участі зареєстрованих безробітних у громадських роботах суспільно-корисного спрямування. Урегульовано питання щодо призначення та виплати допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеним особам, які не мають документів, необхідних для надання статусу безробітного.
Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»	Визначає коло осіб, для яких встановлені нормативи соціальних послуг; забезпечена можливість визначення переліку, видів, обсягів, норм та нормативів соціальних послуг, що надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів.
Закон України «Про місцеве самоврядування»	Визначає мінімальний рівень соціальних потреб як гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України.
Закон України «Про місцеві державні адміністрації»	Відносить до повноважень місцевих органів влади, зокрема, здійснення функцій соціального захисту населення.

3. Суб'єкти надання соціальних послуг ВПО

До них належать: державні та комунальні установи, НДО, фізичні особи. Серед них: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування. Органи місцевого самоврядування можуть створювати власних суб'єктів надання соціальних послуг, наприклад, Інтегрований центр підтримки в м. Бердянську.

Як свідчать проведені нами опитування фахівців соціальної роботи, які працюють з ВПО [17;18;27], сім'ї переселенців можуть проживати у родичів, самотійно, в місцях компактного проживання, але мають спільні проблеми, на які треба адекватно реагувати соціальним працівникам і громаді. Саме тому і повинен бути створений інтегрований центр підтримки за ініціативою мерії м. Бердянська. Він передбачає інтеграцію соціальних послуг, що надаються Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Службою захисту дітей та Відділу у справах сім'ї, молоді та спорту Бердянської міської ради через спільне розміщення цих послуг у одній будівлі (як Інтегрований центр підтримки) для легшого отримання доступу через використання підходу «єдиного вікна» для прискорення та спрощення процесу обміну інформацією під час запиту і отримання соціальних послуг. Як результат, соціальні послуги, надані ЦПП в Бердянську, стануть зручнішими і матимуть спричинитимуть витрати часу. З позиції охоплення, ці послуги будуть направлені на ВПО, оскільки вони мають більше соціальних потреб, ніж приймаючі громади, а також їхні потреби загальніші. Люди, котрі залишили зону АТО на Донбасі, вже перенесли багато страждань і стресу, втратили рідних, майно або здоров'я. Більшість з них не мають думки, як жити далі. Таким людям дуже потрібне психосоціальне полегшення та реабілітація для відновлення нормального життя, а також нові вміння поселення та адаптації у новому середовищі.

4. Теоретичні основи ведення випадку з ВПО

Основним методом соціальної роботи з ВПО сьогодні є ведення випадку, під яким розуміють такий спосіб здійснення соціальної роботи, метою якого є формування у дезадаптованої людини навичок самостійного вирішення проблем задля успішної адаптації у соціумі. Метою ведення випадку переселенця є соціальна адаптація до нових умов життя, що сприяє реінтеграції вимушено переміщеної особи в українське суспільство. Зазначимо, що адаптація є результатом розв'язання послідовно повторюваних ситуацій, процес їх подолання, в ході якого особистість використовує вже набуті вміння і механізми поведінки або відкриває нові способи поведінки і розв'язання задач, засвоює новий досвід поведінки [7,с25]. Ведення випадку включає [7;18;27]: виявлення СЖО у сімей з числа ВПО, прийняття рішення про подальшу роботу і визначення складності випадку, формування позитивної мотивації у ВПО до прийняття соціальних послуг, планування роботи, реалізацію плану, повторну оцінку СЖО і прийняття рішення про ефективність роботи чи припинення ведення випадку. Пакет соціальних послуг для ВПО в СЖО визначається на основі проблем клієнтів, повинен враховувати етапи їх соціальної адаптації, проблеми примирення в громаді і сім'ї, орієнтацію на збереження цілісності родини, права дитини, а також передбачає в залежності від визначеної складності випадку різні соціальні послуги. Всі вони повинні надаватися на основі родинноцентричного і людиноцентричного підходів, концепцій «допомога для самопомогти», «кризового втручання». Подолання СЖО ВПО пов'язуємо з переорієнтацією їх на шлях розвитку – це кількісні та якісні зміни в особистості як цілісності, які характеризують її рух від нижчого до вищого рівнів її життєдіяльності. Ці зміни в сім'ї стосуються засвоєння ВПО, окремою сім'єю, її членами ролей, прав та обов'язків, формування життєвих умінь та батьківської компетентності, сімейних цінностей, батьківства, набуття самостійності в суспільстві через адаптацію та уособлення. Тобто через механізми соціалізації, які дозволяють їм без проблем вписатися в нову громаду. Тому важливою є не тільки соціальна робота як створення соціальних умов для реалізації прав ВПО, а й соціально-педагогічна – яка дозволяє оптимізувати і об'єднати позитивні фактори і ресурси в громаді для подолання СЖО ВПО, пригнітити негативні. Психологічна робота дозволяє ВПО та членам громади змінити своє ставлення до ВПО та їх

проблем, визначити спільні шляхи їх згуртування, допомагає прийняти рішення про примирення і необхідність адаптації. Правові аспекти соціальної роботи з ВПО в СЖО пов'язані безпосередньо із захистом і відстоюванням прав ВПО в суспільстві, правовим регулюванням стосунків ВПО в новій громаді. Тут доцільними є представництво, адвокатство, стимулювання до самодопомоги. Правова основа надання соціальних послуг вимагає оновлення змісту функцій соціального працівника в роботі з ВПО. Ролі, які може виконувати в межах цих функцій соціальний працівник: адвокат, експерт, посередник, помічник, соціальний терапевт, конфліктолог, організатор соціального виховання, громадський діяч, менеджер. Родиноцентричний і проблемно-орієнтований підходи до соціальної роботи дозволяють організовувати роботу з ВПО для подолання кризи, забезпечення нормального функціонування і розвитку; виділити права людини, права ВПО, права сім'ї відповідно до чинного законодавства як складову роботи різних установ, дає основу їх співпраці в інтересах ВПО, сприяє їх активізації у розв'язанні їх проблем. Розкриємо сутність «допомоги для самодопомоги» та «кризове втручання» [28] на рис. 1.

Відзначимо, що «допомога для самодопомоги» і кризове втручання передбачають ставлення до ВПО як до суб'єктів свого життя і тільки у випадку загрози життю, здоров'ю дітей і дорослих – як до об'єктів роботи з ними. При визначенні пакету соціальних послуг сім'ям з дітьми, які є ВПО, доцільно враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя і діяльності: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація [2; 12; 13; 24]. Тобто перше успішне подолання проблем сімей та дітей, які є ВПО, не є цілковитою ознакою успіху, потрібна ще тривала робота з проблемами (усвідомленими чи неусвідомленими), їх причинами і наслідками, робота над психологічною і подальшою соціальною адаптацією і подоланням пережитих психологічних травм. Це означає включення в пакет соціальних послуг щодо профілактики та реабілітації. Пережитий тривалий стрес у вигляді різних механізмів психологічного захисту може приводити як до мобілізації, активності людей до адаптації, так і до появи загрози життю і здоров'ю дорослих і дітей, пасивності, шкідливих звичок тощо. Фрустрації можуть виявлятися як у позитивних, так і негативних реакціях людини. Позитивні реакції виявляються у конструктивних рішеннях, подоланні проблем і перешкод [2]. Саме це і потрібно для успішної соціальної адаптації сімей з дітьми в нових умовах життя.

Модель надання соціальних послуг ВПО в СЖО за «допомогою для самопомогі» і кризового втручання

Успішній соціальній адаптації сприяє мобілізація внутрішніх ресурсів людини, якщо вони ще не остаточно витрачені і людина не виснажена. Тому потрібні послуги з подолання негативних фрустрацій та послуги з формування стресостійкості, вмінь мобілізації, формування активності і самостійності, вмінь позитивного вияву фрустрацій. Примирення є складовою та умовою соціальної адаптації ВПО і передбачає налагодження стосунків як в громаді, так і впорядкування свого внутрішнього світу у таких членів родини, прийняття нових умов життя навіть із втратами і негараздами, погодження навіть на несправедливість, яка з ними сталася у порівнянні з іншими громадянами України і знаходження в собі сил почати життя з нової сторінки без образ і засмучень. Зовнішнє примирення – в громаді – можливе за умов порозуміння та діалогу сторін, застосуванню при необхідності медіації, фасилітації, виявленню емпатії, здійсненню ефективної комунікації без насилля, надання можливості бути почутим усім сторонам, організації спільних практичних дій, які забезпечують інтеграцію переселенців в громаду. Внутрішнє примирення є психологічною проблемою і залежить як від активності особистості, її фізичного стану, життєвих цінностей, пріоритетів, роботи над своїми емоціями (їх проживання, виплескування, формування нових), так і від зовнішнього примирення, яке може бути успішним і сприяти внутрішньому примиренню, так і неуспішним і посилювати внутрішнє неприйняття нових умов, заважати соціальній адаптації ВПО [27]. Досвід фахівців, які працюють з переселенцями, говорить про те, що найбільш успішно адаптуються і приймають нові умови життя діти і жінки. У той час як пенсіонери і чоловіки, інваліди роблять це значно важче.

Спостерігаються в умовах СЖО випадки насильства в сім'ї, жорстокість до дітей. Насильство в родині – це порушення прав людини, яке може бути сексуальним, фізичним, економічним, психологічним. Робота з подолання насильства повинна бути системною – профілактика, супровід, реабілітація; з потерпілими – як реабілітація і профілактика, з кривдниками – як корекція та профілактика. Корекційні програми роботи з кривдниками повинні включати правовий, психологічний та соціально-педагогічний обов'язкові модулі, соціально-економічний та соціально-медичний – як варіативні, за потребою [31]. Відзначимо, що 85% викликів поліції на випадки сімейного насильства мають економічні причини. Методи роботи за корекційною програмою обирає соціальний працівник, який повинен бути до цього спеціально підготований.

5. Етичні засади соціальної роботи з ВПО

Відзначимо, що ведення випадку – це відповідальність як соціального працівника, так і клієнта, про що і заключається угода для подолання проблем ВПО в СЖО. Але відповідальність за зміни у власному житті, взагалі за своє життя і користування своїми людськими правами несе клієнт. При цьому ВПО можуть скористатися запропонованими їй соціальними послугами, а може і ні. Втручання можливе лише за умов загрози життю і здоров'ю дитини, коли сім'я стає об'єктом соціальної роботи і дитину ізолюють від загрози життю і здоров'ю. Інформація про сім'ю є конфіденційною і відома тільки членам мультидисциплінарної команди. Тому постає питання про етику соціального працівника в роботі з ВПО в СЖО на основі ведення випадку. Зміст етики соціального працівника складають [28]: а) етичні цінності: біологічні, соціальні, духовні (пов'язані зі специфікою професійної діяльності альтруїстичного характеру, етичної відповідальності перед професією, пов'язані з потребою професійної самореалізації, самоствердження); б) етичні принципи: рівність у наданні послуг сім'ям, конфіденційність, толерантність, спрямованість на самовизначення сім'ї, у тому числі – суверенітет та автономія сім'ї, добровільність прийняття послуг сім'єю, об'єктивність (реальність сприйняття проблем сім'ї), соціальна відповідальність, субсидіарність, меліоризм; в) моральні норми, що відбивають цінності і принципи, конкретизують їх у стандартах поведінки. При наданні соціальних послуг слід користуватися етичними кодексами психолога, правника, соціального педагога, соціального працівника, які відбивають норми і стандарти поведінки.

6. Виявлення сімей/дітей з ознакою вразливості – ВПО та оцінка потреб ВПО в СЖО для прийняття рішення про ведення випадку

Виявлення сімей з числа ВПО, які перебувають в СЖО можливо на основі звернень і повідомлень ССД, адміністрації навчальних закладів, поліції та ін. державних та недержавних установ, а також через звернення самих ВПО до соціальних служб. СЖО виявляються через інспектування сімей і оцінку потреб сімей. Після чого робиться висновок про перебування сім'ї в СЖО і приймається рішення щодо початку ведення випадку, його складність,

що зумовлює вибір пакету соціальних послуг для подолання СЖО внутрішньо переміщеними особами. Інструкція з оцінки потреб сімей з ВПО розроблена КМЦСССДМ та І.Д. Зверєвою [23]. Оцінка потреб – процес збору, узагальнення та аналізу надавачами соціальних послуг інформації про індивідуальні потреби жінок/чоловіків, дівчат/хлопців, сім'ї та їх складні життєві обставини з метою визначення переліку та обсягів соціальних послуг, яких вони потребують, впливу цих послуг на процес подолання складних життєвих обставин. Як зазначає З. Кияниця [34], «Оцінка потреб – надзвичайно важливий інструмент у плануванні соціальних послуг, який дозволяє встановити «діагноз» соціальної хвороби та призначити її ефективне лікування. Вона фокусується на потребах клієнта, його активній позиції під час оцінки, самовизначенні шляхом розвитку його сильних сторін. Особливо це стосується соціальних послуг вразливим сім'ям з дітьми, які в умовах економічної кризи потерпають найбільше та можуть прийняти рішення про направлення дітей до дитячих будинків або інтернатів. Професійне застосування оцінки потреб, дозволяє визначити ресурси громади, потенціал найближчого оточення дитини для створення чи відновлення її можливостей зростати у сімейному середовищі, тобто дозволяє попередити розміщення дитини в інтернатний заклад, повернути дитину до рідної сім'ї або влаштувати в інші форми сімейного виховання, де вона отримуватиме індивідуальну увагу та тепло, необхідну для її фізичного та інтелектуального розвитку».

Оцінка потреб передбачає початкову оцінку, оцінку безпеки дитини, а також, при необхідності, здійснення комплексної оцінки потреб сім'ї/ дітей. Комплексна оцінка потреб здійснюється протягом 30 днів після проведеної початкової оцінки, передбачає поглиблене вивчення сім'ї та її СЖО, визначення ключових проблем сім'ї, її сильних сторін, ресурсів, оточення, розробку і підписання сторонами індивідуального плану надання соціальних послуг. Оцінка потреб дитини та її сім'ї передбачає визначення потреб дитини з сім'ї ВПО: її здоров'я, навчання та досягнення, сімейні та соціальні стосунки, самоусвідомлення та самопрезентацію, самообслуговування [23]. Таким чином, звертати увагу при оцінці потреб сім'ї/дитини потрібно на повноту родини, її психологічний стан, наявність ресурсів і соціальних зв'язків, матеріальний стан для задоволення базових потреб дитини та дорослих, мотивацію до співпраці з соціальним працівником. Як правило, ко-

ристувачі соціальних послуг або готові співпрацювати з соціальними працівниками для рішення своїх проблем, усвідомлюють більшість з них, або вичікують можливості повернення в рідний край, перекладають відповідальність і вину за події на інших і не готові докладати зусиль для подолання СЖО. Тоді виникає проблема мотивації до співпраці з соціальними працівниками і потрібне стимулювання батьків для розв'язання проблем родини.

7. Ведення випадку як метод соціальної роботи з ВПО в СЖО

Після вивчення потреб ВПО і визначення їх СЖО, починається процес прийняття рішення про ведення випадку. Методи прийняття рішень: агрегація, відсічка, узагальнення інформації, її конкретизація, порівняння, метод колективного блокноту тощо. Дослідження свідчать про такі критерії для початку роботи за моделлю «ведення випадку» – пропозицією соціального супроводу сім'ї [23;25]: 1. Звернення переселенця містить більш ніж два проблемних запити і передбачає довгострокову спільну діяльність та роботу за індивідуальним планом; 2. Переселенець задовольнив нагальні базові потреби і звернувся за допомогою, для надання якої потрібно залучення додаткових ресурсів; 3. Переселенець не може самостійно отримати доступ до життєво необхідної йому послуги (лікування, оформлення групи інвалідності, працевлаштування тощо). У разі, якщо повідомлена інформація про сім'ю чи дитину містить інформацію про загрозу життю і здоров'ю дитини, залишення дитини, дії соціального працівника повинні здійснюватися відповідно до п.3,4,8 Постанови КМУ №866. Укладання угоди про надання соціальних послуг повинно здійснюватися разом з членами родини за їх згодою при наявності мотивації до співпраці з соціальним працівником для подолання проблем родини, а також на основі поінформованої згоди батьків або осіб, які їх замінюють..

Змістом планування є соціальні послуги, які орієнтовані на розв'язання ключових проблем сім'ї/дитини, підтримку на час подолання їх наслідків, насаження сім'ї на використання своїх ресурсів та сильних сторін, постановку і прийняття сім'єю короткотермінових та довготермінових цілей. План складається за проблемами ВПО, сім'ї, що зазначено в ознаках СЖО, в початковій оцінці, передбачає пріоритет інтересів дитини і збереження цілісності родини. При визначенні пакету соціальних послуг сім'ям з дітьми, які є ВПО, доцільно

враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя і діяльності: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація [12;13;24]. Тобто перше успішне подолання проблем сімей та дітей, які є ВПО, не є цілковитою ознакою успіху, потрібна ще тривала робота з проблемами (усвідомленими чи неусвідомленими), їх причинами і наслідками, робота над психологічною і подальшою соціальною адаптацією і подоланням пережитих психологічних травм. Це означає включення в пакет соціальних послуг щодо профілактики та реабілітації. Пережитий тривалий стрес у вигляді різних механізмів психологічного захисту може приводити як до мобілізації, активності людей до адаптації, так і до появи загрози життю і здоров'ю дорослих і дітей, пасивності, шкідливих звичок тощо. Фрустрації можуть виявлятися як у позитивних, так і негативних реакціях людини. Позитивні реакції виявляються у конструктивних рішеннях, подоланні проблем і перешкод [2]. Саме це і потрібно для успішної соціальної адаптації сімей з дітьми в нових умовах життя. Успішній соціальній адаптації сприяє мобілізація внутрішніх ресурсів людини, якщо вони ще не остаточно витрачені і людина не виснажена. Тому потрібні послуги з подолання негативних фрустрацій та послуги з формування стресостійкості, вмінь мобілізації, формування активності і самостійності, вмінь позитивного вияву фрустрацій. Для успішної соціальної адаптації дітей і дорослих з числа ВПО важливо навчати і інформувати про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти і корегувати дії. Тобто мова йде про становлення суб'єктності ВПО в нових умовах. Перелік соціальних послуг визначає чинне законодавство про соціальну роботу і соціальні послуги, але їх набір формує соціальний працівник чи мультидисциплінарна команда [21] з ведення випадку у залежності від конкретних СЖО кожного ВПО. За ступенем впливу СЖО на стан членів сім'ї/дитини можуть бути: простий випадок, випадок середньої складності, складний та екстрений, які визначаються на основі початкової оцінки потреб через застосування методів діагностики [18]. Відзначимо, що термін надання соціальних послуг мультидисциплінарною командою в контексті ведення випадку визначається окремо для кожного ВПО. Принципи надання соціальних послуг у веденні випадку: законність, адресність, добровільність прийняття послуг, гуманізм [21; 20].

Ведення складного випадку передбачає злагоджену роботу соціальних працівників в мультидисциплінарній команді. Це означає розуміння соціальної роботи з ВПО як менеджменту соціальних послуг і необхідність організації такої роботи як за спільним індивідуальним планом подолання СЖО у конкретного ВПО, так і за окремими планами роботи членів команди – соціальних працівників в контексті спільної мети і спільного плану. Команда має такі характерні ознаки роботи: рішення стосовно методів роботи ухвалюються колективно; члени команди несуть колективну відповідальність за результати; батьки і дорослі члени сім'ї є рівноправними членами команди; всі члени команди мають рівний статус і вважаються однаково важливими; знання та вміння представників різних дисциплін інтегруються під час розробки та реалізації плану роботи з ВПО, сім'єю; у команді багато учасників і в кожного з них є власна точка зору, яку треба враховувати; необхідно знати функції всіх членів команди – це допомагає під час спілкування і збору інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих рішень [19]. Зазначимо, що мультидисциплінарна команда, як правило, працює в нестабільних і мінливих умовах, об'єднує висококваліфікованих фахівців, поєднує їх здібності, забезпечує взаємодоповнення і створює синергетичний ефект [21;35].

Критеріями закриття випадку є успішна соціальна адаптація ВПО в новій громаді, що означає подолання ознак СЖО, які виявлені в початковій оцінці потреб, позитивна оцінка отримувачем послуг своїх можливостей та здатності в подальшому попереджувати та долати СЖО, нести відповідальність за власну життєдіяльність, знання про свої права ВПО, людські права і вміння користуватися ними [18;25;28].

Висновки і рекомендації до проведення соціальної роботи з ВПО в складних життєвих обставинах методом ведення випадку

1. Особлива увага повинна приділятися психологічному стану дітей і дорослих, який може вибухнути в будь-який час проявом агресії, відчаю, довести до самогубства, неадекватної поведінки, втомленості і стану здоров'я не тільки дітей, але й дорослих – оскільки стрес для ВПО є тривалим, травмуючим і охоплює всі сфери життя. Окремо стоїть питання про формування на цій основі нових життєвих перспектив і моделей життя, включення ВПО в соціально-позитивне середовище, що складає соціально-педагогічний аспект соціальної роботи.

2. Подолання проблем ВПО залежить не тільки від допомоги і підтримки, але й від створення умов для самодопомоги, вияву власної активності для відбудови свого життя. Викоренення споживацьких настроїв є умовою успішної соціальної адаптації і примирення в новій громаді.

3. Потрібна робота в суспільстві і громаді щодо формування толерантності, культури миру як для успішної соціальної адаптації ВПО, так і для профілактики насильства в родині, агресії і конфліктів в суспільстві, потрібна позитивна модель подолання проблем ВПО, навчання примиренню і стиранню бар'єрів, спільна діяльність на благо і розвиток нової громади і кожного її члена, незалежно від попереднього місця проживання особи.

4. Подальша сегрегація ВПО може як посилити їх потенціал у відновленні своїх прав і розбудові життя, так і сприяти формуванню споживацьких настроїв, формуванню пасивності і байдужості до свого життя. Потрібно інтегрувати їх в нову громаду і нові соціальні зв'язки, активне життя в нових умовах.

5. Важливим кроком подолання проблем ВПО є формування в них позитивної мотивації до співпраці з соціальними працівниками і до подолання проблем адаптації до нових умов життя. Це утруднюється невизначеністю майбутнього залишених регіонів і надією на повернення в залишені домівки. Але повернення в уцілілі домівки не гарантує повернення колишньої роботи, заробітної платні, соціальних зв'язків, становища тощо. Це означає, що треба спонукати ВПО усвідомлювати для себе ці труднощі і робити вибір для своєї родини – чи треба повертатися назад, чекати завершення конфлікту, чи осісти вже на новому місці і починати жити новим життям вже зараз.

Література:

1. Белко А.А. Кризисные состояния личности и социально-психологическая адаптация женщин – вынужденных переселенцев из зоны вооруженного конфликта: диссертация ... кандидата психологических наук: 05.26.02 / Белко Анастасия Андреевна; [Место защиты: Всерос. центр экстрен. и радиац. медицины им. А.М. Никифорова МЧС России]. – Санкт-Петербург, 2012. – 193 с.
2. Білоус Т.Л., Клімова С.М., Трубавіна І.М. та ін. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах / за ред.. Трубавіної І.М. – Суми, ФОП Наталуха А.С., 2015. – 174с.
3. Внутренне перемещенные лица. / <http://www.refworld.org.ru/idps.html>
4. Варбан Е.О. Типологія критичних життєвих ситуацій та психологічні особливості реагування на них. Вісник АПСВ ФПУ. – 1999. – № 2. – С. 176–183.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций – М.: изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
6. Експрес оцінка психологічного становища дітей в Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Rapid_Psychosocial_Assesment_of_Children_in_Donetsk_Oblast_ua.pdf
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання/ За заг. ред. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536с.
8. Життєві кризи особистості: у 2 ч. / [за ред. Донія В. М., Сохань Л.В., Єрмакова І. Г. та ін.]. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч.1: Психологія життєвих криз особистості. – 354с.
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014
10. Закон України «Про соціальні послуги»/ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
11. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. – Голос України. – 27 липня 2001. – № 132 (2632). – С.4.
12. Ильин Е.П. Оптимальные состояния человека как психофизиологическая проблема. Психологический журнал. – 1981. – Т.2. №5. – С.35–42
13. Короленко Ц.П. Психофизиология человека в экстремальных условиях. – Л.: Медицина, 1978. – 218с.

14. Кочубей А. Алфавіт сім'ї, або Практика роботи з сім'ями. Псков: ПОИПКРО, 2004.—152с.
15. Крюкова Т. Л. Сапоровська М. В., Куфтяк Е. В. Психологія сім'ї: життєві труднощі і подолання з ними – СПб: Реч, 2005.—240 с.
16. Лаврова М.Г. Особливості переживання психотравмуючої ситуації переселенцями із зони АТО// Фундаментальні та прикладні дослідження в практиках ведучих наукових шкіл.—2015.—№ 3 (9); fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/3%20(9)/145.docx
17. Лица, перемещенные внутри страны: вопросы и ответы / unhcr/j. park/lka•2006/http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4b1fc2cd2
18. Матеріали семінару «Скринінг та організація підтримки внутрішньо переміщених сімей та дітей у Київській області» 15–16 квітня 2015р. Проект реалізується Службою у справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації спільно з Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині». – Київ.
19. Мультидисциплінарна команда. Педагогіка: історія і сьогодення «Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами» <http://www.pedahohikam.net/nervs-475-1.html>
20. Мультидисциплінарна команда – новий механізм надання соціальних послуг <http://rda.zolorayon.gov.ua/teritorialnij-centr/novini/multidisciplinarna-komanda-novij-mehanizm-nadannya-socialnih-poslug/>
21. Наказ Міністерства соціальної політики «Про порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» від 26.12.2011 р. № 568.
22. Новини. Минсоцполитики зарегистрировало 1,64 млн вынужденных переселенцев / <https://news.mail.ru/society/28681338/?frommail=1>
23. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Д. Звереві. Авт.: І.Д. Зверева, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський, Ж.В. Петренко, І. Саммон – К.: Держсоцслужба, 2007.—144 / <http://www.hopeandhomes.org.ua/files/7/f/7f89705-vyvchennya-potreb.pdf>
24. Панченко Л.Л. Адаптація к професійній діяльності. Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2006.—35с.

25. Практики громадських ініціатив. Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні».–2015.–48с.
26. Савка В. Є. Соціальний потенціал сучасної сільської сім'ї: проблеми формування та реалізації: дис...канд.соціол. наук.: 22.00.03. Львів: «Львівська політехніка» 1995.–199с.
27. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології/ науковий журнал.– Суми: СДПУ імені А.С.Макаренка, 2015.–№8 (52)–С.434–446/
28. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика. Харків: Нове слово, 2007.–395с.
29. Трубавіна І.М. Створення соціальних умов для реалізації прав сім'ї, збереження сімейних стосунків, сімейних цінностей щодо сімей з числа внутрішньо переміщених осіб./Традиційна культура в умовах глобалізації: родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь. Матеріали науково-практичної конференції (20–21 травня 2016 року). – Харків : «Точка», 2016. – с. 276–280
30. Трубавіна І.М., Левченко К.Б, Панок В.Г та ін. Розбудова миру. Профілактика і розв'язання конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект.– К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с.
31. Трубавіна І.М, Левченко К.Б., Тюріна В.О. та ін. Соціальна та корекційна робота з особами, які вчинили насильство в родині.– в2ч.–К.–Харків, 2013–2014.
32. УВКБ ООН УКРАЇНА – ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА Листопад 2016 / <http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/2016%2011%20UKR%20Ukraine%20Factsheet.pdf>
33. Хухлаев О.Е. Особенности содержания страха у детей вынужденных мигрантов (На материале исследования детей-беженцев 7–10 лет) : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 : Москва, 2001–218с.
34. Швед О. Поняття оцінки потреб дитини та родини мають впроваджуватися в практику. <http://gurt.org.ua/news/recent/2091/>
35. Які існують моделі і типи команд? http://pidruchniki.com/13500826/sotsiologiya/yaki_isnuyut_modeli_tipi_komand

Навчально-методичне видання

Трубавіна Ірина Миколаївна

Куратченко Ірина Євгеніївна

Методичні рекомендації рекомендації «Сприяння соціальній роботі
в умовах гуманітарної кризи» / за ред. Трубавіної І.М. –
Харків-Бердянськ: 2017. – 28 с.

Відповідальний за випуск – _____

Підписано до друку 14.09.2017. Формат 60х84х16

Папір Офсетний, мелований Гарнітура times new roman

Друк Цифровий Тираж ____ прим. Зам. 37

Ум .друк арк. 2. Ум-облік аркушів – 0,96

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Планета-Прінт»
вул. Багалія, 16, м.Харків, 61002

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції Серія ДК № 4568 від 17.06.2013 р.

ISBN 978-617-7587-10-0

9 786177 587100